

тичких анализа и компаративних приказа. Одлично познавање извора, као и достигнућа српске науке о средњовековној књижевности, потом утемељена књижевно-теоријска анализа произашла из тога, омогућили су Наумову да се уброји у значајне истраживаче српске књижевне традиције. То потврђују и текстови из ове књиге: *Теодосије Хиландарац и Свето Пусмо*, *Служба св. Милутину, краљу бањском – проблеми теологије и поетике*, *О служби св. Кнезу Лазару*, *Светитељ Николај и свети Стефан Дечански*, *Исправка једне нетачности у историји старе српске књижевности* и други.

Ова књига истовремено попуњава и осетну празнину у истраживањима поетике старе српске књижевности. Текстови који се односе на писце и дела других националних литература сведоче о међусобним сродностима, те њихово објављивање овде такође има свој смисао.

Драгиша Бојовић

ПЕСНИЧКИ СВЕТ СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВЉА

(Драгиша Бојовић, *Трпеза Премудрости*, Рашка школа, Центар за црквене студије, Београд – Ниш 2009)

У *Минхенском псалтиру*, у сцени Давида са музом, девојка је добила дивна велика крила и постала анђео. У том виду приказивана је на минијатурама и фрескама XIV и прве половине XV века.

Према сну из Ћириловог житија, Константин, стасао за женидбу, одлучује да поред солунских девојака изабере за сапутницу Софију, божанску мудрост.

И у ликовној представи Трпезе Премудрости у Грачаници, јеванђелисти Марку из Куманичког јеванђеља, девојка преко рамена додаје перо за писање.

А у иконографској представи *Учење св. Јована Златоустог* Свети Дух, преображен у особу, слеће на главу Јована Златоустог, који погнут над писаћим столом бележи речи надахнуте са Неба. Од писаћег стола тече поток небеске животворне воде, са којег ће се напајати ствараоци, односно сликари. Док су на столу у Грачаници: прибор за писање, кутија за пера, бочица са мастилом и развијени исписани свитак, и сама Премудрост у лику девојке с крилима анђела.

Наведене литерарне и ликовне представе, целином уметничких значења, разлучују трепераве тренутке пуног ишчекивања светог надахнућа пред стваралачки чин.

Низ лирских фрагмената, сачуваних у одређеној форми и облику у којима нам их презентује језичка транскрипција, подразумевају једно давно стајалиште читаоца, или слушаоца, један други временски простор и једну другу резонанцу. Ишчезло средњовековно српско царство и цивилизација, доба и култура, пробијају се ипак кроз лирске оквири, захваљујући чему можемо и данас да осетимо дух тих негдашњих времена, веру и побожност, љубав и молитву; пут достојан човека. Осећамо их присно и јединствено. Молитве (а добар део ових песничких творевина су то) трепере стиховима побожности и стрепње, немоћи човека да превазиђе своје могућности. Удаљени гласови стихују безнађе, горчину, срећу, занос и премудру преданост Богу и небеској светрајности.

Кључно питање *Трпезе Премудрости* Драгише Бојовића, без амбиције да буде свеобухватно обрађено, несумњиво је: у чему су трајне вредности дела сазданих храном анђелском, како Свето Писмо назива речи? И ево нас пред генетичким поимањем насловне синтагме *Трпеза Премудрости*, препознатој у перспективи овог новог Бојовићевог дела као Теологија стваралаштва тројне литерарне светости: Светог Писма, Свете Литургије и Светих отаца, затим у евхаристијској симболици и сотириолошкој функцији стварала штва, напосе српској средњовековној књижевности која се, целокупном мотивиком, слива ка овом кључном питању. Изученим именима и делима уздиже најчистију суштину Речи: метајезик божанске вере. Чини се да не постоји савршенија од тако свеобухватне и свезначеће. И нема људског бића које је није изговорило, свакодневно или молитвено. Несумњиво зато што је безмерност мера појмовне речи Бог, а песништво вид његове могуће описивости.

Већ у Уводним напоменама, Бојовић утврђује више значења Премудрости као божанског учења, а према запажању једнакости, у српској црквеној књижевности она се назива и *вишња премудрост*. „Онај који је Љубав и Премудрост заузима централно место у српској књижевности овога периода“, утврђује Бојовић, самим тим су Љубав и Премудрост и у основи његових разматрања.

Да бисмо њихов генетички смисао разумели, књига је структурисана дводелно, са међунасловима „Трпеза Премудрости“ и „Од Премудрости до Љубави“, и одређењима по духовним и верским равнима. Прва оделита целина разматра Вишњу Премудрост и Доментијанову свест о светости поезије, затим Духовну Трпезу Теодосија Хиландарца, као и Трпезу Премудрости архиепископа Данила Другог. Разликовани поредак друге оделите целине следује разматрања Доментија-

нове теологије љубави, затим Стефановог *Слова љубве* и Кантакузиновог *Слова љубави* у светлу библијске егзегезе.

У неведеним примерима, свима скупа, песнички чин, исијан из личности, прозрачује се као кроз копрену светлости у њиховим делима и у њиховој речи. Из божанске речи песништво је и рођено.

Песништво је, дакле, веза духовнога чина са Божјом речју, са речју која је, суштински, метафора самог стварања Света.

Јер, она пресаображава творачки.

Са истог Извора, пресаображава осећањем љубави, која, како вели наш песник и владар, свему превасходи.

Драгиша Бојовић с правом, следствено, доводи у везу однос духовних аутора према надахнућу Светим Писмом, нарочито новозаветних дела Јеванђелиста Јована и Матеја и светих апостола Павла, Петра и Јакова; но и дела мудраца исправитеља, чија благодатна енергија, кроз суштинско стваралаштво, испољава једнакост у љубави кроз Христа.

Изванредан пример уочавања сотириолошке функције *божанствене речи*, односно речи спасења, Бојовић налази у односу архиепископа Данила Другог према стваралаштву и богонадахнућу у делу *Животи краљева и архиепископа српских*, но и у *Житију архиепископа Данила* од Даниловог ученика, у којима такође прочитавамо поуке пророка и многе друге божанствене речи. Ова дела упечатљиво повезују ученике стварања са духовношћу религиозног. Унутарње усхићење уметничким стварањем, књижевни текст преосмишљава у молитву невидљивом Богу. Бог и духовни стваралац обједињени су симболичком текстуалних јединица: слова, писма и језика, затим инструментализацијом органа: уста, грла и језика (свете речи, света уста), као и инструментима гусала, свирала, китара и труба.

Сасвим у традицији српског средњовековља, књижевност тога доба богонадахнутост описује стварно доживљено и представљено. Сва књижевност је и заснована на богонадахнућу, при чему Дух Свети, како наводи Драгиша Бојовић да каже Павле Евдокимов, остаје „тајанствен, нем и нечујан“. Овде се ради о духовниковом искуственом доживљају да Бог „не говори о себи“. На таквом односу, духовним уједињењем или поунутрашњивањем, код наших писаца тога доба настаје осећај „праизворности живота“, који средњовековног уметника речи доводи до искуства Бога њим самим.

Доводећи у везу божанско порекло стваралаштва са анђеоском храном и причешћем, средњовековна духовност евхаријистијску симболику Трпезе Премудрости принавља значајем меда и соли као недељивим понудама, везаним за саму основу уметничког усвајања. Тумачећи таква назначења меда и соли, Бојовић заправо објашњава Доментијанов однос према поезији и њеном карактеру – као свете

поезије, светог песника, светог језика и светости у Господу, све скупа као посвећеност песни. Сладост је заправо сушта светост богољубивог песничког језика – слатког сољу, ма колико то парадоксално звучало. Ову синтагматску јединицу аутор Бојовић тумачи Христовим говором ученицима у Беседи на гори да су они „со земљи“, а у Поуци апостолима поручује „имајте соли у себи“. Како објаснити ове поруке? Насупрот бљутавости, наиме, со је симбол суштине живота. То, такође, значи да реч људска треба да буде испуњена Христом, чиме постаје непролазна и вечна. Зато се и сладост језика препознаје у животворном присуству соли у њему.

Усредсређен на стваралачке благодати и надахнућа Светим Духом, Драгиша Бојовић разлучује духовно и плотско, односно њихове основне супротности на трпези својеврсног књижевног причешћа, пре свега на примеру дела Теодосија Хиландарца. *Похвала Светом Симеону и Светом Сави, учитељима српским* несумњива је духовна трпеза препуна божанских речи. Бојовићева *Трпеза Премудрости* враћа духовном извору чистоте живота, приправљеном божанских и светачких списа. Уметничко посвећивање стално изнова доживљава се у одуховљеном стваралачком простору књижевне метафорике. Бојовић се стога враћа проучавању књижевних жанрова: житија, службе, молитве, похвале, слова, посланице, а међу њима и поджанра: првог слова љубави.

Љубав је највећма обележила српску црквену књижевност; света љубав, са још два мотивска знака: љубитељем Христом и онима који љубе Бога. У целини гледано, кроз Бојовићева проучавања, представљена у овој књизи, долази се до закључка да љубав није само књижевна тема, но и стваралачка снага (мање о греху као одступању од љубави).

Стога Љубав чини основу духовног и књижевног опредељења, као средишна тачка библијске егзегезе, *Слова љубве* деспота Стефана Лазаревића и *Слова љубави* Димитрија Кантакузина. Где су, онда, сличности и разлике између ова два слова о љубави у српској књижевности XV века – разматра Драгиша Бојовић у завршном поглављу књиге. Она је свеопшта, али, такође, на одговарајући начин и лична. Оба дела јединку стављају пред једног Бога кога упознаје, осим путем црквеног и духовног обреда, такође и путем интимног поверавања љубави вишим благодатима удостојења Бога. Свето се обзнањује у души. Кроз лични карактер, поезија је, како за песнике, тако и за слушаоце, дубље продрла у психу. Захваљујући таквој индивидуализацији, у данашњем смислу речи, поезија у српском средњем веку постаје и лични чин.

Кад то кажемо, имамо у виду и то да се у новије време с правом указује на значај деспотовог *Слова љубве* као могуће најаве хуманизма

и ренесансе у српској књижевности, да смо као већ значајна европска култура слутили нове погледе на човека и његов не само духовни, но и душевни живот. Тиме би се, може се претпоставити, могло са данашњих стајалишта актуализовати једно од највише расправљаних питања развитка српске књижевности старог доба да то није било условљено падом српске државе под вишевековну окупацију Турака Османлија и ислама.

Посвећујући значајну пажњу библијским елементима *Слова љубве*, наши изучаваоци указују на нека књижевна значења и могућу асоцијативност, коресподентну са доминантним мотивом песме, а то је љубав, но и са мотивом премудрости или мудрољубља. Они стога с правом указују и на то да *Слово љубве* слави живот, све пријатно и законито, угодно и миомирисно; да се говори и о телесној љубави, макар деспот управо желео да нагласи зависност телесне од божаствене љубави. Но при томе није ни најмање неприлично поредити љубав према Богу, као и друге врлине, са оним што се код људи може видети (Свети Јован Лествичник). С тим, што песник упозорава да девојке и младићи не смеју да вређају Духа Светог, што је, наравно, још у духу времена у коме је дело настало.

Може бити речи о наслуту новог и у *Слову љубави* Димитрија Кантакузина, према писму које му је упутио „часни међу свештеницима доместик кир Исаија“. Кантакузин обавештава – објашњава Бојовић – да су у Исаијиној посланици доминирале поуке о љубави: „Стога си нам, *савршено о љубави извештавајући* (подвукао Д. Б.), о свему писао, постаравши се мудро, поучио си изврсно, ништа не изоставивши о оснивању и утврђењу Цркве, о објави вере, о милостињи, о правди, о непорочности, о разборитости, о љубави, о молитви, старо показавши, ново објавивши.“

Кантакузин, „старо показавши, ново објавивши“ – образлаже Бојовић – међутим, у жижу своје аналитичке рефлексije, у наставку, ставља темељну категорију *праксиса*, будући да љубав није само *гносис*. Говорећи у закључку или поговору Посланице о *праксису* доместика Исаије, Кантакузин дословце говори: „Видим да се, Христом окрепљен, стараш да *савршенство љубави* (подвлачења Д. Б.) постигнеш. Нека се због *ње* удостојиш да примиш велико *човекољубље* Владике и милост. Ако је могуће, оче, пред олтаром славе стојећи с анђелима, нас не заборави, *делатељу љубави*, већ нас помени у часу страшне молитве.“

Ни неки други богоугодни писци, попут Владислава Граматика, Димитријевог сабеседника, не мимоилазе питање *праксиса*, наравно, патосом исконског јединства са *величанством љубави*, но, укратко, не и оним што означава *praxis* у савременом смислу речи, а што омогућује како оно „теоријско“ тако и оно „практично“.